
DACTYLORHIZA SPHAGNICOLA IN OSTFRIESLAND (D)

HANS DEKKER

Zusammenfassung

Während eines Ausfluges nach Ostfriesland wurden fünf Standorte von *Dactylorhiza sphagnicola* besucht. Der Autor geht auf die Frage ein, warum diese Art nicht mehr in den Niederlanden vorkommt und bespricht die Begleitvegetation und die Unterschiede zu *D. praetermissa*.

Summary

During a trip to eastern Frisia (Germany) five localities of *Dactylorhiza sphagnicola* have been visited. The author deals with the question why this species does not occur in the Netherlands anymore. The accompanying vegetation and the differences with *D. praetermissa* are discussed.

Samenvatting

Tijdens een bezoek aan Ostfriesland zijn vijf vindplaatsen van *Dactylorhiza sphagnicola* bezocht. Er wordt ingegaan op de vegetatie, de verschillen met *D. praetermissa* en op de vraag waarom *D. sphagnicola* niet meer in Nederland voorkomt.

Inleiding

D. sphagnicola is een soort van zure hoogveenvegetaties in West-Europa. Het is een Atlantische soort, die voorkomt van Noord-Frankrijk via België en Noordwest-Duitsland tot Midden-Scandinavië. Tot 1938 is de soort nog in Nederland bij Brunssum aangetroffen (Kreutz, 1987). Daarna is zij niet meer met zekerheid gezien. In 1969 zou *D. sphagnicola* mogelijk in een veentje in de boswachterij Dwingeloo zijn gezien (Van der Meijden, mond. meded.). Onderzoek wees uit, dat de soort daar anno 1990 niet meer voorkomt. In de grensstreek met België komt *D. sphagnicola* in minstens 5 uurhokken (5 x 5 km) voor, echter alleen op Belgisch grondgebied. In Noord-Nederland komen nog enkele omvangrijke hoogvenen, alsmede vele kleine hoogvenen en vennetjes voor. Van geen van deze veengebieden is *D. sphagnicola* met zekerheid bekend. Aan orchideeën zijn hier in de veenvegetaties recent alleen *D. maculata* en *D. maculata*

ssp. *elodes* bekend, terwijl op zogenaamd boven-veengrasland verder *D. majalis*, *D. praetermissa* var. *junialis* en *Platanthera bifolia* voorkomen. Wel is in 1980 in Zuid-oost-Drenthe een aantal orchideeën gevonden die volgens een mondeling verslag overeenkomsten hadden met *D. sphagnicola*. Deze planten zijn helaas verdwenen, zodat een definitieve determinatie niet meer mogelijk is. Het feit, dat *D. sphagnicola* niet (meer?) in de Drentse en Overijsselse hoogvenen voorkomt, was voor Lukas Klamer en ondergetekende, beide namens het Consulentenschap Natuur, Milieu en Faunabeheer, en voor Gerrit Lennips aanleiding om over de grens vindplaatsen van *D. sphagnicola* te bezoeken en zich te verdiepen in de verschillen tussen de Drentse en Overijsselse en de Belgische en Noordduitse venen. Daarom werd contact gelegd met de heren Johansen en Freudenberg te Aurich in Ostfriesland en de heer Van Looken in België. Helaas ging het bezoek aan België niet door, onder meer vanwege de extreme droogte in 1990, waardoor de planten niet waren opgekomen. Gelukkig waren in Ostfriesland wel planten opgekomen, zodat we op 29-5-1990 naar Aurich togen. Door het vroege voorjaar stonden de planten eind mei reeds in volle bloei. Enkele waren zelfs al over het hoogtepunt van de bloei heen.

Ligging en vegetatie

Aurich ligt in het uiterste noordwesten van de Bondsrepubliek Duitsland in de deelstaat Niedersachsen, ongeveer 20 km zuidelijk van de Noordzeekust. Op 29 mei 1990 hebben we onder leiding van onze gidsen vijf vindplaatsen rond Aurich bezocht. Het betrof hoofdzakelijk geïsoleerd liggende, afgetakelde veenrestanten, die ten dele afgeveend waren.

Hieronder volgt een beschrijving van de vijf bezochte vindplaatsen. In tabel 1 is de soortensamenstelling weergegeven van de directe omgeving van *D. sphagnicola* op de desbetreffende vindplaatsen. De mate van voorkomen van de soorten is geschat volgens Tansley.

1. NSG Brochstatel (Am Torfwerk)

De vindplaats maakt deel uit van een groter complex deels afgeveend hoogveen. Een groot deel van het terrein is begroeid met *Betula pendula*. *D. sphagnicola* komt vooral voor in het natste deel van het complex. Duidelijk zijn hier de sporen te zien van de vervening. Langwerpige sleuven en ruggen wisselen elkaar om de 5 meter af. De sleuven zijn nog vrijwel onbegaanbaar en zijn voornamelijk begroeid met *Sphagnum*, *Juncus bulbosus*, lokaal *Typha latifolia* en *Potamogeton polygonifolius*. De ruggen worden gedomineerd door *Molinia coerulea*, vergezeld van wat *Erica tetralix* en *Eriophorum angustifolium*. Daarnaast treedt *Sphagnum* overvloedig op. De vegetatie behoort tot een afgetakelde vorm van het Erico-Sphagnion. In totaal kwamen er ongeveer 100 exemplaren van *D. sphagnicola* op een oppervlakte van ca. 1 ha voor. Eén exemplaar had 3 lippen per bloem. Gezien het feit, dat het terrein vrij kort geleden

is afgeveend, wat onder meer af te lezen valt uit de nog onbegaanbare begroeiing in de sleuven, heeft *D. sphagnicola* zich pas gevestigd, nadat de turfmachines verdwenen waren. Momenteel kent het terrein geen beheer.

2. NSG Ewiges Meer

Ten zuiden van het Ewige Meer komen te midden van een kleinschalig en extensief gebruikt landschap nog enkele veenrestanten voor. Van deze restanten hebben we er één bezocht. Het betrof een bij vrijwilligers in beheer zijnd, ca. 5 ha groot, niet afgeveend complex, dat voor 4/5 uit hoogveen en voor 1/5 uit bovenveen grasland bestaat. Het hoogveen was lange tijd extensief begraaasd door pinken. Hierdoor was de vegetatie anders dan men zou verwachten. In het centrum van het gebied komt een vegetatie voor met een duidelijke tendens naar het blauwgrasland, het Junco-Molinion met soorten als *Cirsium dissectum* en *Succissa pratensis*. Ook zou hier *Carex pulcaris* zijn gevonden. Het overige deel van het terrein bestaat uit een licht uitgedroogd veen met een dominantie van *Molinia coerulea*. In slenken komt veel *Sphagnum* voor. Ook hier behoorde de vegetatie grotendeels tot het Erico-Sphagnion met lokaal in de slenken een vegetatie behorende tot het Rhynchosporion albae. *D. sphagnicola* komt met name voor in het Erico-Sphagnion. In dit gebied vonden we ongeveer 60 planten. Enkele vertoonden vlekken op de bladeren en een naar *D. maculata* s.l. tenderende lip. In minder droge jaren komt in dit terrein *D. maculata* s.l. voor. Ik veronderstel dan ook, dat de planten met enigszins gevlekte bladeren hybriden zijn met *D. maculata* s.l., *D. x wiefelspuetziana* genaamd. Opmerkelijk was een vondst van de Zilveren maan (*Clossiana selene*), een zeldzaam geworden vlindersoort, die van dit terrein bij onze gastheren niet bekend was.

3. Auricher Wiesmoor 1

Dit was het natste van de vijf bezochte terreinen. Hier bevond zich slechts 1 exemplaar van *D. sphagnicola*. De vegetatie behoorde duidelijk tot de Sphagnetalia magellanici, met soorten als *Oxycoccus palustris*, *Andromeda polifolia*, diverse *Sphagnum*-soorten en *Drosera rotundifolia*. Opmerkelijk van het voorkomen van *D. majalis* in dit vegetatietype. Naar mijn informatie is *D. majalis* in Nederland nog niet in een dergelijk terrein gevonden. *Myrica gale* is hier zo talrijk, dat het een plaag vormt. De struiken worden dan ook periodiek verwijderd.

4. Auricher Wiesmoor 2

Aan de rand van een recreatieterrein bevindt zich dit 1 ha grote gedeelte, bestaande uit grotendeels afgeveend veen. De vegetatie behoort hier waarschijnlijk niet tot het Erico-Sphagnion, maar tot het Ericion tetralicis. Met name het voorkomen van *Pedicularis sylvatica*, *Gentiana pneumonanthe* en *Carex panicea* wijst meer in de richting van

Tabel 1. Soortensamenstelling van de vindplaatsen van *D.sphagnicola* rond Aurlch.

Vindplaats:	1	2	3	4	5
<i>Dactylorhiza sphagnicola</i>	f	o	r	f	o
<i>Dactylorhiza maculata</i> x <i>D. sphagnicola</i> (= <i>D. x wiefelspuetziana</i>)		r			
<i>Dactylorhiza majalis</i>			o		
<i>Molinia coerulea</i>	d	d	a	d	d
<i>Betula pendula</i>	f		f	o	o
<i>Myrica gale</i>			f/d		
<i>Erica tetralix</i>	f/la	f	f	f	f
<i>Carex nigra</i>	f				
<i>Carex panicea</i>	o	f	o	o	o
<i>Potentilla erecta</i>	o	f		o	o
<i>Salix aurita</i>	o			o	o
<i>Eriophorum angustifolium</i>	f	f	f	f	
<i>Eriophorum vaginatum</i>	f	o	o		
<i>Calluna vulgaris</i>	o			lf	
<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	o				
<i>Pedicularis sylvatica</i>		o	o	o	
<i>Narthecium ossifragum</i>	f	o			
<i>Salix repens</i>		o			
<i>Drosera rotundifolia</i>		f	f		
<i>Cirsium palustre</i>		o			lf
<i>Cirsium dissectum</i>		la			
<i>Platanthera bifolia</i>		r			
<i>Carex pilulifera</i>		lf			
<i>Succisa pratensis</i>		o			
<i>Polygala serpyllifolia</i>		o			
<i>Oxycoccus palustris</i>		f			
<i>Drosera intermedia</i>		f			
<i>Andromeda polifolia</i>		o			
<i>Potamogeton polygonifolius</i>	la				
<i>Typha latifolia</i>	lf				
<i>Juncus bulbosus</i>	la				
<i>Amica montana</i>				lf	
<i>Gentiana pneumonanthe</i>		o			
<i>Viola palustris</i>			o		
<i>Sphagnum spec.</i>	f	a	a	f	o
<i>Chamerion angustifolium</i>		o			

Afkortingen voor de mate van voorkomen volgens de schaal van Tansley met de bijbehorende Nederlandse verklaringen:

d = dominant: soort overheerst, c = co-dominant: overheerst samen met andere soorten, a = abundant: zeer veel aanwezig, maar nooit (co-)dominant, f = frequent: minder talrijk, maar niet schaars, o = occasional: (vrij) schaars, hier en daar voorkomend, r = rare: zeldzaam, s = sporadic: zeer zeldzaam, slechts enkele exemplaren aanwezig, l = local: alleen plaatselijk binnen het gebied - dit symbool is met de andere te combineren (bijv. la, lf).

dit vegetatietype. Opmerkelijk was het voorkomen van *Arnica montana* op veen. Mogelijk is de veenlaag zo dun, dat er plaatselijk mineraal zand dagzoomt. *D. sphagnicola* komt hier vrij talrijk voor. Het beheer bestaat alleen uit het verwijderen van opslag.

5. Auricher Wiesmoor 3

Op korte afstand van het vorige terreintje lag een door *Molinia coerulea* gedomineerd en sterk uitgedroogd perceel. Tot voor enkele jaren was dit terrein nog vrijwel dichtgegroeid met berk. Na het verwijderen van deze opslag nam *D. sphagnicola* weer toe tot ongeveer 15 exemplaren in 1990. Het terrein is een gedegenerende variant van het *Ericion tetralicis* met lokaal een gestoorde vegetatie met onder meer *Chamerion angustifolium*. Dit door *Molinia* gedomineerde perceel van ca. 1 ha zou door plagen en/of maaien en afvoeren sterk verbeteren. Mogelijk dat *D. sphagnicola* zich dan verder zou kunnen uitbreiden. Daarnaast dient er voldoende aandacht te zijn voor de waterhuishouding.

Overeenkomstige biotopen in Nederland

De vegetaties van de rond Aurich voorkomende vindplaatsen van *D. sphagnicola* vinden we over het algemeen ook in Drenthe en Overijssel. Met name in het reservaat Bargerveen en in de veentjes in diverse boswachterijen komen vergelijkbare vegetaties voor. Behalve door het plaatselijk voorkomen van enkele bijzondere soorten als *Arnica montana*, *Pedicularis sylvatica* en *D. sphagnicola* zijn de Duitse vegetaties niet spectaculair te noemen. Het lijkt alsof *D. sphagnicola* vrijwel alleen voorkomt in degradatiestadia van hoogveen en niet of nauwelijks in hoogveen in optima forma. In de tachtiger jaren was er bij Wietmarschen, ca. 15 km zuidoostelijk van het Bargerveen een vindplaats van *D. sphagnicola*, waar de soort voorkwam met *D. maculata* ssp. *elodes*. In 1989 heeft de auteur onder leiding van Onno de Bruin de vindplaats bezocht. Helaas werd deze juist ontgonnen en waren de planten verdwenen. Volgens Ep Ensing (SBB Zwartemeer) moet bij Twist nog een vindplaats van *D. sphagnicola* zijn. Deze vindplaats ligt eveneens op vrij korte afstand van het Bargerveen. De conclusie lijkt gerechtvaardigd, dat het zuiver toeval is, dat *D. sphagnicola* niet in Drenthe en Overijssel voorkomt. Indien voor deze soort geschikte terreinen in de juiste tijd worden geïnventariseerd, bestaat de kans restpopulaties van deze soort te ontdekken.

Verschillen tussen *D. praetermissa* en *D. sphagnicola*

Sommige auteurs zien in *D. sphagnicola* een oecotype van *D. praetermissa* van zure bodems (bijv. Bauman en Kunkle, 1988). Onderzoek van onder meer Tyteca en Gathoye (1987, 1988) en Reinhard (1990) heeft echter aangetoond, dat *D. sphagnicola* een zelfstandige soort is. Tijdens het bezoek aan de venen van Aurich was het voor ons interessant te letten op de verschillen met *D. praetermissa*. *D. sphagnicola* maakte

een zeer homogene indruk. De variatie was slechts gering en terug te brengen op een licht verschil in de bloemkleur en de tekening op de lip. De meeste planten hadden lichtroze bloemen. Slechts enkele planten waren donkerroze tot lichtpaars. De tekening bestond meestal uit spikkels en soms uit korte, dunne lijntjes. De planten waren over het algemeen 15 tot 30 cm hoog; ze hadden 4-5 ongekleurde, zeer smalle bladeren, die vaak vanuit de basis groeiden als een losse rozet. De bladeren zijn relatief lang en vaak gekield tot gevouwen. Opvallend was, dat de toppen vaak kapvormig toegespitst waren, evenals bij *D. incarnata*. De bloeiwijze is relatief kort en cilindervormig. Over het algemeen hadden de planten niet meer dan 25 bloemen; gemiddeld minder dan bij *D. praetermissa*. Hieronder volgt in tabel 2 een overzicht van de verschillen met *D. praetermissa*.

Tabel 2. Enkele verschillen tussen *D. praetermissa* (Ned.) en *D. sphagnicola* (Aurich)

	<i>D. praetermissa</i> (Ned.)	<i>D. sphagnicola</i> (Aurich)
Hoogte	25-80 cm	15-30 cm
Aantal bladeren	4-6	3-4
Vorm bladeren	elond lancetvormig	lijnvormig
Breedte bladeren	2-5 cm	1,5-3 cm
Hoogte bloeiwijze	5-18 cm	5-9 cm
Aantal bloemen	25-70	12-25
Lengte bracteeën	langer dan 2 cm	korter dan 2 cm
Tekening lip	duidelijke stippen of lijntjes	vage stippen, soms lijntjes
Lengte spoor	4/5 van het vruchtbeginnel	even lang als het vruchtbeginnel
Bloeitijd	half juni - half juli	half mei - half juni
Blotoop	rietmoeras, grasland, relatief kalkrijk	hoogveen, extreem kalkarm

Volgens biometrische methoden is *D. sphagnicola* eveneens duidelijk af te scheiden van *D. praetermissa* (Reinhard 1990). Alle verschillen rechtvaardigen beslist de aparte status van het taxon naast *D. praetermissa*.

Literatuur

- Baumann, H. & S. Künkele: Die Orchideen Europas. Stuttgart 1988
- Held, J.J. den: Beknopt overzicht van Nederlandse plantengemeenschappen. Hoogwoud 1979
- Kreutz, C.A.J.: De verspreiding van de inheemse orchideeën in Nederland. Zutphen 1987
- Landwehr, J.: Wilde orchideeën van Europa. 's Graveland 1977
- Reinhard, H.R.: Kritische Anmerkungen zu einigen Dactylorhiza-Arten (Orchidaceae) Europas. Mitt. Bl. Arbeitskr. Heim. Orchid. Baden-Würt. 22 (1): 1-72, 1990

- Tyteca, D.: Observations sur quelques Dactylorhiza de Belgique et du nord de la France. Bull.Soc.Roy.Bot.Belg. 114: 15-30, 1981
- Tyteca, D. & J. Gathoye: Aperçu biostatistique des Dactylorhiza de Belgique et du nord de la France. L' Orchidophile 79: 1386-1392, 1987
- Tyteca, D. & J. Gathoye: Les Dactylorhiza d'Europe occidentale. Approche biostatistique. Les Naturalistes Belges 69 (2): 65-97, 1988
- Vermeulen, P.: Flora Neerlandica; deel 1, afl. 5: Orchidaceae, Amsterdam 1959

H. Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen

zie foto's op pag. 66 en 73

Ewiges Meer, Aurich

Dactylorhiza sphagnicola op groelplaats bij Aurich